

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 49-55.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 49-55.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 49-55

DOI: 10.59610/bbu2.2024.2.5

*Aslanov Habil Hüseyn oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail:dosent1966@mail.ru
© Aslanov H.H., 2024*

UOT - 339.5

BEYNƏLXALQ İQTİSADİYYATIN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - dövlətlərarası iqtisadi əlaqələrin genişləndiyi şəraitdə beynəlxalq iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin müqayisəli dəyərləndirilməsinə uyğun tövsiyələr hazırlamaqdır.

Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqatda müqayisəli və sistemli təhlil, analiz və sintez, həmçinin məntiqi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - qloballaşma şəraitində beynəlxalq iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sisteminin müqayisəli qiymətləndirilməsi üzrə optimal variantın müəyyən edilib ortaya çıxarılması və ondan istifadə olunmasıdır.

Tədqiqatın nəticələri - ölkələrin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsi sistemində optimal mexanizmlər üzrə təkliflər konkretləşdirilib və elmi əsaslandırılıb.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - beynəlxalq iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin müqayisəli qiymətləndirilməsi mexanizminin müəyyən edilməsi və tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin təhlil edilməsidir.

Açar sözlər: beynəlxalq iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, dövlətin iqtisadi siyasəti, iqtisadi qloballaşma, xarici iqtisadi siyasət, tarif tənzimlənməsi, qeyri- tarif tənzimlənmə.

G İ R İ Ş

Müasir dövrdə əksər dünya ölkələri milli iqtisadiyyatlarını bazar prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsini strateji kurs kimi seçmişlər.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, hər bir dövlətin inkişaf səviyyəsi, onun beynəlxalq aləmdə nüfuzu müəyyən mənada həmin ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf dərəcəsi ilə qiymətləndirilir, iqtisadi qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyatların inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi əlaqələrin beynəlmiləlləşməsindən asılı olur. İqtisadi əlaqələrin beynəlmiləlləşməsi isə eyni zamanda milli iqtisadi maraqların qorunmasını zəruri edir. Bu baxımdan dövlət bir sıra mühüm funksiyaları öz üzərinə götürməklə bazar iqtisadiyyatı mexanizminin tam və səmərəli fəaliyyətini təmin etməlidir [1, s.89]. Bu prosesin mühüm tərəfi isə çevik və səmərəli tarif və qeyri- tarif sisteminin formalaşdırılmasıdır.

Müasir iqtisadi nəzəriyyədə və beynəlxalq təcrübədə iqtisadi fəaliyyətdə, o cümlədən beynəlxalq iqtisadiyyatda dövlətin rolu mübahisə obyektinə olaraq qalır. Bəziləri bu rolu liberal modeldə, bəziləri isə paternalizm modelində (iqtisadi inkişafda dövlətin geniş iştirakı) görürdülər. Son dövrlərin dünya iqtisadi – maliyyə böhranı bazar iqtisadi sistemində dövlətin rolu məsələsini bir daha gündəmə gətirdi, geniş müzakirə predmetinə çevirdi və yeni fərqli baxışlar formalaşdırdı. 2009-cu ildə 20 inkişaf etmiş ölkə başçısının London sammitinin yekun bəyanatında göstərilir ki, davamlı inkişafın yeganə etibarlı fundamenti bazar prinsiplərinə əsaslanan, səmərəli tənzimlənmə və güclü institutlara malik olan iqtisadiyyatdır.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi getdikcə inkişaf etməkdədir. Bu inkişaf özünü dərinləşən iqtisadi inteqrasiyada və qloballaşmada göstərir. Dövlətlərin və digər beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin faktorlarının biri birindən asılılığı artır. Hər hansı bir ölkədə baş verən iqtisadi proseslər nəinki onun öz daxili işi olur, hətta qlobal iqtisadi prosesi birbaşa təsirləndirir. Son dövrlərin təcrübəsi onu göstərir ki, iqtisadi münasibətlərin liberallaşması dünyanın əksər dövlətlərinin iqtisadi siyasətində aparıcı xəttə çevrilmişdir. Dövlətlər müəyyən qanunvericilik bazası formalaşdırdıqdan sonra iqtisadiyyata elə də müdaxilə etməmək xətti götürmüşlər. Bu tendensiya ümumən müsbət hal olub iqtisadi münasibətlərin subyektləri olan qeyri-dövlət sektorunun imkanlarını artırmış, həmçinin bir sıra sosial yüklümlüüyü dövlətlərin üzərindən götürmüşdür. Eyni zamanda bütün iqtisadi meyillər kimi liberallaşma xətti də bəzi problemlərlə müşahidə olunmuşdur. Belə olan təqdirdə iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi gündəmə gəlmişdir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsi özlüyündə zəruridir [2, s.136]. Çünki bəzən iqtisadi münasibətlər sistemində müəyyən subyektlərin iqtisadi səmərə əldə etmək yarışında inhisara və digər qeyri-sağlam vasitələrə əl atması müşahidə olunur. Ancaq bu təzahürlərin də qarşısının alınması zamanı üsul və vasitələr inzibati amirlik metodları əsasına dayanmamalıdır. Müasir dünyanın insan haqları və azadlıqlarına önəm verdiyi bir məqamda tənzimləmə üsulları da demokratikliyi ilə seçilməlidir.

Beynəlxalq iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin nəzəri – metodoloji istiqamətləri

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi zamanı başlıca məsələlərdən biri də dövlətlərin ayrılıqda xarici iqtisadi siyasəti necə görmələridir. Xarici iqtisadi siyasətin düzgün təşkil olunması dövlətin iqtisadi vəziyyətinə təsir edən başlıca amillərdən biridir. Belə ki, qloballaşan dünya iqtisadi sistemi şəraitində xarici iqtisadi siyasət dövlətin gəlirlərini artıran başlıca vasitələrdən birinə çevrilməkdədir. Bütün bunları nəzərə alaraq, dövlətlər xarici iqtisadi siyasəti müəyyənləşdirmək məqsədi ilə xüsusi qurumlar formalaşdırırlar. Həmin qurumlar isə, öz növbəsində, beynəlxalq iqtisadi prosesləri təhlil edir, ölkənin resurs və imkanlarına müvafiq olaraq xarici iqtisadi siyasəti kurs hazırlayırlar. Xarici iqtisadi siyasət əslində çox tərkibli və mürəkkəb kateqoriyadır. Çünki onun hazırlanması təsərrüfatın bütün sahələrinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını labüd edir. Əks təqdirdə xarici iqtisadi siyasət təhlilini itirər və lazımi nəticələri verə bilməz [4, s.197].

Ümumdünya iqtisadi inkişaf tarixinə baxdıqda xarici iqtisadi siyasətin hansı inkişaf mərhələlərindən keçdiyini görmək mümkün olar. Yəni xarici iqtisadi siyasətə münasibətlər müxtəlif dövrlərdə fərqli olmuş, xarici iqtisadi siyasət iqtisadi formasıyaların dəyişməsinə müvafiq olaraq təkmilləşmişdir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemi dövlətlərin xarici iqtisadi siyasətinə bilavasitə təsir etməkdədir. Belə ki, dövlətlər xarici iqtisadi siyasətlərini beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin reallıqlarına uyğun olaraq qurduqda lazımi gəlir əldə edə bilirlər. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin nəzərə alınmayan xarici iqtisadi siyasət kursu isə ölkəni faciəli sonluqlara gətirib çıxarır.

Xarici iqtisadi siyasətin özü daim mütəxəssisləri bir araşdırma obyektinə kimi cəlb etmişdir. Alimlər xarici iqtisadi siyasəti müxtəlif istiqamətlərə ayırmışlar. İqtisadi inteqrasiya şəraiti xarici iqtisadi siyasətin qurulması zamanı lokal, regional və qlobal amillərin nəzərə alınmasını zəruri edir. Qloballaşma müasir həyatın bütün sahələrini əhatə etdiyi kimi iqtisadi münasibətləri də təsirindən kənarında buraxmamaqdadır. İqtisadi inteqrasiya özlüyündə müsbət bir prosesdir. Lakin iqtisadi inteqrasiyanın müsbət cəhətlərindən ancaq düzgün xarici iqtisadi siyasət formalaşdırmış dövlətlər istifadə edə bilirlər. Əks halda inteqrasiya proseslərinin daha böyük vüsət aldığı dövrdə xarici iqtisadi siyasətin yalnızlıqları subyekt olaraq dövlətləri bir təsərrüfat əlavəsinə çevirə bilər. İqtisadi resurslarından düzgün istifadə etmək fikrində olan dövlət beynəlxalq inteqrasiyada əsas və əlavə iqtisadi amilləri diqqətindən kənarında qoymamalıdır. Xarici iqtisadi siyasətin qurulması zamanı daxili və beynəlxalq reallıqlar mütləq əlaqələndirilməlidir. Daxili proseslər dedikdə, ilk növbədə, dövlət daxili iqtisadi tənzimləmə üsulları nəzərdə tutulur. Dövrün reallıqları onu tələb edir ki, iqtisadi tənzimləmə metodları liberal iqtisadiyyat tələblərinə uyğunlaşdırılsın. Bunun üçün liberal

iqtisadi münasibətlərə uyğun qanunvericilik bazası formalaşdırılmalıdır. Daha mütəşəkkil və müasir reallıqlara cavab verən qanunvericilik təcrübəsinə malik dövlətlərin hüquqi sistemlərindən bəhrələnməlidir [4, s.87].

Xarici iqtisadi siyasətin inteqrasiya şəraitində formalaşması heç də o demək deyil ki, iqtisadi maraqların ümumiliyi mütləq xarakter daşıyır. İqtisadi maraqlar müəyyən sahələrdə hətta vahid inteqrasiya məkanının subyektləri arasında da zidd ola bilər. Deməli, dövlət xarici iqtisadi siyasətinin təməl prinsiplərini təsis edərkən inteqrasiya proseslərinin intensivliyinə baxmayaraq strateji məsələlərdə öz maraqlarının təmin olunmasına çalışmalıdır. Ancaq bu zaman xarici iqtisadi fəaliyyəti zəiflədəcək, beynəlxalq gərginliyə səbəb olacaq metodlardan istifadə edilməməlidir. İqtisadi diplomatiyanın incəliklərindən istifadə edilərək strateji marağın təmin olunması ilə bərabər iqtisadi tərəfdaşlara alternativ variantlar təklif edilməlidir.

İqtisadi qloballaşmanın təsiri nəticəsində son illərdə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin məqsədyönlü və ardıcıl təzyiq və təsirləri nəticəsində, bir qayda olaraq, beynəlxalq ticarətin liberallaşması meyli üstünlük təşkil etsə də, əksər ölkələr, xüsusi ilə də iqtisadi və siyasi güc mərkəzləri özlərinin xarici (beynəlxalq) ticarət-iqtisadi diplomatiyalarında iqtisadi amilləri (müxtəlif forma və metodlarda) proteksionist tədbirlər qismində tətbiq etməyə üstünlük verirlər.

Məhz bu mənada dövlətin rolu ön plana çıxır və dövlət öz milli maraq və mənafeələrini tarazlaşdırmaq, onu xarici bazarlara «ekspansiya» etmək üçün iqtisadi dinamikanın subyektlərindən xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması və preferensial statuslu (beynəlxalq səviyyədə) nüfuzə sahib olmaq üçün çox məharətlə istifadə edirlər. Qeyd edək ki, 80-ci illərə qədər dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında rolu, əsasən müəyyən prioritetlərə nail olmağa yönəldilmiş iqtisadi və ticarət siyasətinin yaradılması və onun həyata keçirilməsindən ibarət idi.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin rolunu ön plana çıxaran və iqtisadi fikir tarixində Keynscə istiqamətin əsasını təşkil edən ingilis iqtisadçısı C.M.Keyns 1936-cı ildə nəşr edilmiş «Məşğulluğun, faizin və pulun ümumi nəzəriyyəsi» tədqiqat əsərində bu problemin əsasını qoymuşdur. Neoklassiklər kimi, keynscilər də bazar iqtisadiyyatının tərəfdarları kimi çıxış edirdilər. Onlar iqtisadiyyatı təşkil və koordinasiya edən, o cümlədən də istiqamətləndirən qüvvə kimi bazarı - sərbəst qiymətlər mexanizmi, gəlirlər, tələb və təklif tarazlığında görürdülər. Amma bu mexanizmlərin qiymətləndirilməsi onların baxışlarını tamamilə yeni müstəvilərdə əsaslandırır. Məhz bu baxımdan keynscilərin dövlətin iqtisadiyyatının idarə olunmasında, tənzimlənməsində, o cümlədən də ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsində məqsədləri, rolu və funksiyası bütövlükdə dəyişir. Neoklassiklərin mikroiqtisadi yanaşmalarından fərqli olaraq, keynscilər iqtisadi həyatda hadisə və meyillərin tədqiq olunmasında makroiqtisadi yanaşmaya üstünlük verirdilər.

C.M.Keyns A.Smitin vaxtı ilə formalaşdırdığı və neoklassiklərin elmi məsləkinə (kredosuna) çevrilən «görünməz əl» prinsipinə tamamilə spesifik yanaşır və qeyd edirdi ki, «ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərin (insanların, firmaların və s.) çiçəklənməsi heç də ölkənin bütün iqtisadiyyatının çiçəklənməsi şərti ilə identik deyil və dövlətin tənzimləmə rolu və funksiyaları, bu istiqamətdə yaradılan strategiya və onun tərkib hissəsi kimi çıxış edən ölkənin iqtisadi siyasəti dövlətin maraq və mənafeləri üzərində qurulmalı, xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində və ticarətin inkişaf etdirilməsində dövlət bütün (əsas) mexanizmləri öz əlində əlahiddələşdirməlidir».

XX əsrin 40-60-cı illərində Keynscin fikirlərini inkişaf etdirən onun tərəfdarları həm bazar, həmçinin də dövlət tərəfindən tənzimlənen və müasir ədəbiyyatlarda «keynscə qarışıq iqtisadiyyat» adlandırılan iqtisadi sistemin dayanıqlı konsepsiyasını hazırladılar.

Bu konsepsiya aşağıdakı əsas müddələri özündə ehtiva edir: təbii (qarşısızalmaz) bazar mexanizminin qiymətləndirilməsi və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin səbəbləri; belə müdaxilənin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi; iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin forma və metodları.

İqtisadi həyatın real gerçəklikləri dəfələrlə sübut etmişdir ki, əsasında funksional mexanizmləri çulğalaşdıran bazar avtomatik özü-özünü tənzimləmə xassəsinə malik deyildir.

C.M. Keynsə görə, yalnız özü-özünü tənzimləyən bazar mexanizmi ilə dövlət tənzimləyicilərinin qarşılıqlı çulğalaşması dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edə bilər. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsini zəruri edən və şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur [5, s.74]. Bu amillər çoxçalarlı olduğundan onları bu və ya digər iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində aşağıdakı kimi əsas təyinat kriteriyaları üzərində qruplaşdırmaq olar.

1. Bazar mexanizmlərinin mənfi təsiri ilə müşahidə edilən iqtisadiyyatın bazar sektorlarının problemlərinin həlli ilə əlaqədar amillər qrupuna - qarşısıalınmaz bazar proseslərinin məhdudlaşdırılması; səmərəli məcmu tələbin, bazar konyunkturasının təmin olunması; rəqabətin dəstəklənməsi, bazarın açıqlığının təmin olunması; dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması cəhdləri aid edilir.

2. İqtisadiyyatın sabitliyinin təminatı, geniş təkrar istehsal prosesinin təmin olunması ilə əlaqədar amillərə - iqtisadiyyatın inkişafının ümumi şərtlərinin yaradılması, məcmu kapitalın fəaliyyətinin tsiklik inkişafının təmin edilməsi; uzunmüddətli iqtisadi artımın, işgüzar aktivliyin stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın optimal strukturunun formalaşdırılması; makroiqtisadi tarazlığın dəstəklənməsi, iqtisadiyyatın dövlət bölməsinin səmərəli idarəedilməsinin təmin edilməsi; özəl kapitalın nəzərindən azrentabelli sahələrin dövlət investisiyalarına olan ehtiyaclarının qarşılınması, pul tədaviülünün tənzimlənməsi, xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi; onun koordinasiya edilməsi və dünya bazarında ölkə məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, elmin, elmi-texniki tərəqqinin inkişafına münbit zəmin formalaşdırmaq və bu sahədə beynəlxalq mübadilədən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi aid edilir.

3. Sosial problemlərin həlli ilə əlaqədar amillərə - gəlirlərin səmərəli təkrar bölgüsünü həyata keçirmək üçün arzuolunan mexanizm və metodlardan istifadə etmək, əhəlinin tam məşğulluğunu təmin etmək, işsizliyi azaltmaq, işçi qüvvəsinin təkrar istehsal prosesində iştirakını şərtləndirən şəraiti formalaşdırmaq, intellektual mülkiyyəti qorumaq və inkişaf etdirmək, səhiyyə, təhsil və s. sahələrdə məqsədyönlü siyasət həyata keçirmək kimi tədbirlər aiddir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan aydın olaraq müşahidə etmək mümkündür ki, amillərin səciyələndirilməsi iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsini şərtləndirir və müasir gerçəkliklər müstəvisində obyektiv zərurətə çevirməklə sözügedən üç amil qrupunu bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və hətta qarşılıqlı asılılıqda, kompleks şəkildə baxmağa sövq edir.

Beynəlxalq iqtisadiyyatın tənzimlənməsi mexanizmləri

Hər bir ölkə üçün dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini şərtləndirən çoxsaylı vasitələr, məqsədlər və dövlətin iqtisadi funksiyasını formalaşdıran amillər mövcuddur. Amma bu çoxçalarlılığa baxmayaraq, bütün ölkələr üçün dövlətin tarixi cəhətdən iqtisadi funksiyaların ümumiləşdirən bir sıra konkret amillər mövcuddur: bunlara, iqtisadi sistemin növü; iqtisadiyyatın mövcud sistemdə inkişafı məqsədləri, iqtisadi potensial mülkiyyət münasibətləri sistemi, bazar münasibətlərinin inkişafı, millətlərarası münasibətlərin xüsusiyyəti və bölgələrin inkişaf səviyyəsi, ölkənin xarici iqtisadi siyasət kursu və dünya bazarına inteqrasiyası imkanları, ölkənin dünya təsərrüfatında və beynəlxalq əmək bölgüsündə yerini aid etmək olar [7, s.137].

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübədə dövlətin xarici iqtisadi əlaqələrə müdaxiləsinin miqyasından asılı olaraq, proteksionist ticarət siyasəti və azad ticarət siyasəti ayırd edilir.

Proteksionizm - daxili baza xarici rəqabətdən qorumaq üçün ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif alətlərinin istifadəsi yolunda mövcud olan dövlət siyasətidir.

Azad ticarət - tələb və təklifin təsiri ilə azad bazar prinsipləri əsasında inkişaf etdirilən xarici ticarətə minimal dövlət müdaxiləsini ehtiva edən dövlət siyasətidir.

Proteksionizmin ən ümumiləşdirilmiş nəzəriyyəsi avstraliyalı alim Maks Kordenin adı ilə bağlıdır. Onun təbirincə, xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tənzimlənməsi müəyyən əsasları ehtiva edir ki, bunlara:

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 49-55.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 49-55.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 49-55

a) birtərəfli - ölkə hökuməti tərəfindən onun ticarət tərəfdaşları ilə heç bir məsləhətləşmələr və razılaşdırmalar aparmadan dövlət tənzimləməsi alətlərindən birtərəfli şəkildə istifadə etməsini, yəni digər ölkələrin (ticarət tərəfdaşlarının) analoji addımlarına qarşı atılan və ticarət tərəfdaşları arasında siyasi gərginliyə gətirib çıxaran müxtəlif məhsullardan rüsumların tutulması, idxal kvotaları və s.) tədbirləri;

b) ticarət tərəfdaşları arasında razılaşdırılmış ticarət siyasəti olan ikitərəfli tədbirləri; məsələn, qarşılıqlı razılaşma əsasında hər bir ölkə (ticarət tərəfdaşları) digər tərəfin iqtisadi və digər maraqlarına ziyan vurmada konvension rüsumların tətbiqinə başlaya bilər, bu zaman ölkələr markalanma, qablaşdırma ilə əlaqədar texniki tələblərdə razılığa gələ bilər və keyfiyyət sertifikatlarının qarşılıqlı tanınması üzrə müqavilə imzalaya bilərlər və s.;

c) ticarət siyasəti çoxtərəfli razılaşmalar əsasında razılaşdırılan və tənzimlənən çoxtərəfli razılaşmalar. Bu çoxtərəfli razılaşmalara TTBS-ÜTT çərçivəsində qəbul edilmiş, Avropa İttifaqına üzv-ölkələrin qarşılıqlı razılaşmaları çərçivəsində, Avropa Azad Ticarət Assosiasiya (AATA), NAFTA və başqa inteqrasiya bilikləri çərçivəsində əldə edilmiş razılaşmaları aid etmək olar.

İqtisadçılar və siyasətçilər arasında uzun əsrlərdən bəri davam edən mübahisə - proteksionizm yaxşıdır, yoxsa azad ticarət - dilemması hələ də açıq qalmışdır.

Tarixin müxtəlif illərində xarici ticarət siyasətinin bu iki forması gah bu tərəfə (proteksionizm), gah da o biri tərəfə (fritreydizm) meyil etsə də, heç vaxt kəskin ekstremal birmeyilliliyi ilə yadda qalmamışdır. XX əsrin 50-60-cü illərində beynəlxalq ticarətdə proteksionizmdən geniş miqyaslı liberallaşmaya və azad ticarət siyasətinə yan alsada, 70-ci illərin əvvəlindən etibarən ölkələr öz milli bazarlarını xarici rəqabətdən qorumaq üçün daha çox tarif, xüsusi ilə də qeyri-tarif maneələrindən istifadə etməyə başlamışlar. Qeyd etmək lazımdır ki, bu meyil müasir dövrdə - iqtisadi qloballaşma və liberallaşma şəraitində də davam etməkdədir (təbii ki, müasir modifikasiyalarda).

Məlum olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatında dövlət ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunması və ümummilli maraqların qorunması naminə xarici iqtisadi fəaliyyəti (XİF) tənzimləyir. XİF-in dövlət tənzimləməsi kriteriyalarından asılı olaraq o, müxtəlif metodlar vasitəsi ilə həyata keçirilir: iqtisadi, inzibati, tarif və qeyri-tarif.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin iqtisadi metodları ticarət siyasətinin iqtisadi alətlərinin istifadəsinə əsaslanır ki, bunlara gömrük rüsumları, vergi (ƏDV, aksizlər və s.) və gömrük yığımları aiddir. Bu alətlərdən istifadə edərək, dövlət XİF-in subyektlərinin iqtisadi maraqlarına uyğun olaraq onların davranışına təsir göstərir, amma bununla belə sözügedən subyektlərin tam operativ müstəqilliyinə xələl gətirmir. Bu metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə daha çox uyğun gəlirlər və məhz buna görə də müasir şəraitdə XİF-in tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayırlar [9, s.187].

İnzibati metodlara inzibati qaydalar, qadağalar, normativlər daxildir və bu metodun vasitəsi ilə dövlət XİF-in subyektlərinə birbaşa təsir göstərir, ictimai maraqların naminə onların fəaliyyətlərinin müxtəlif tərəflərini məhdudlaşdırır. Bir qayda olaraq, inzibati metodlar bazar münasibətlərinin təbiətinə yaddır və buna görə də onların tətbiqi sferası ilbəlil «sıxılmaqdadır».

Tarif metodları XİF-in tənzimlənməsinin müasir dövrdə iqtisadi əsasları kimi çıxış edir. Sözügedən metodlar birmənalı şəkildə daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunmasına yönəldilmişdir. Tarif tənzimlənməsi sistemində həlledici rolü idxal rüsumları oynayır.

İxrac rüsumları isə bazar münasibətlərinin təbiətinə zidd olduğundan beynəlxalq və regional ittifaqlar və razılaşmalar bu rüsumların beynəlxalq ticarətdə ölkənin xarici iqtisadi əlaqələri sistemində istifadə olunmasını tövsiyə etmirlər. Ümumən, gömrük rüsumları xarici iqtisadi əlaqələrin

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 49-55.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 49-55.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 49-55

qurulmasında və strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində və ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında əhəmiyyətli tənzimləyici-katalizator kimi çıxış edir.

Dünya təcrübəsində ölkələr gömrük-tarif tənzimlənməsini tətbiq etməklə bir sıra iqtisadi, o cümlədən də tarif siyasətinin həyata keçirilməsini daha dayanıqlı və nəzarətediləbilən səviyyədə saxlamaq üçün istifadə edirlər. Bir qayda olaraq, bu müdaxilənin həyata keçirilməsi üçün proteksiyanın səmərəli səviyyəsindən istifadə etmək və bununla əlaqədar olaraq tariflərin arzuolunan səviyyələrinin təsirlərinin (həm idxala, həmçinin də ixraca) müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd olunduğu kimi, xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tənzimlənməsi birtərəfli, ikitərəfli və çoxtərəfli xassəli olmaqla xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsi, gömrük tariflərinə əsaslanan tarif və digər vasitələrdən ibarət qeyri-tarif alətlərinə bölünür.

Y E K U N

Bir qayda olaraq, gömrük tənzimlənməsinin səmərəli səviyyəsinin hesablanması əsasında ticarət siyasətinin vacib və əhəmiyyətli qərarları və bu siyasətin təməl prinsipləri üzərində qurulan vahid xarici iqtisadi əlaqələr sistemi, o cümlədən də xarici bazarlara daxil olma, dünya bazarına inteqrasiya etmək kimi strateji prioritetləri nəzərdə tutur. Yuxarıda sadalanan amillər və meyillərin təsiri nəticəsində, o cümlədən də müasir dövrdə iqtisadi qloballaşma və iqtisadiyyatın, ticarətin liberallaşmasının dərinləşdirilməsi kimi meyillər ayrı-ayrı ölkələrdə vahid milli iqtisadi siyasətin yaradılması və onun əsas prinsiplərinə əməl edilməsi yönündə tarif tənzimlənməsi, xüsusi ilə də gömrük tarif tənzimləmə siyasəti obyektiv reallığın həqiqi gerçəkliklər müstəvisində həllini həm zəruri edir, həm də şərtləndirir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı
2. Məhərrəmov A., Aslanov H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Dərslik. Bakı 2008, 348 s.
3. Rüstəmbəyov H., Aslanov H. Beynəlxalq iqtisadi əməliyyatlar. Bakı, 2019, 426 s.
4. Allahverdiyev H., Qafarov K., Sadıxov K. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, “Nasir” nəşriyyatı, 2006, 237s.
5. Əhmədov M., Hüseyn A. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Metodiki vəsait, Bakı, İqtisad Universiteti, 2011
6. Kərimov C., Orucov A., Kərimova T. «Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar». Dərs vəsaiti. Bakı. 2008, 197s.
7. Şəkəraliyev A. Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. Bakı. 1999, 432 s.
8. Vəliyev D., Rəhimov M. Beynəlxalq maliyyə. Bakı, 2000, 349 s.
9. Kərimov C., Orucov A. Dünya iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2007, 327 s.
10. Kuşlin V.İ. Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi, Bakı, 2008
11. Усманов Д.И. Формы и методы институционального регулирования региональных рынков продовольствия / Д. И. Усманов // Вестник БГТУ им. В. Г. Шухова. – 2014. – № 1. – С. 133-140.
12. Морозова Т.М. Государственное регулирование национальной экономики, М., 2002.

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 49-55.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 49-55.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 49-55

*Habil Huseyn Aslanov,
Ph.D. (Econ.), Associate Professor,
Baku Business University,
E-mail: dosent1966@mail.ru
© H.H. Aslanov, 2024*

COMPARATIVE EVALUATION OF THE REGULATION OF THE INTERNATIONAL ECONOMY

ABSTRACT

The purpose of the research is to prepare recommendations for the comparative assessment of the regulation of the international economy in the context of the expansion of interstate economic relations

The methodology of the research - comparative and systematic analysis, analysis and synthesis, as well as logical generalization methods were used in the research.

The practical importance of the research is the identification and use of the optimal option for the comparative evaluation of the international economy regulation system in the conditions of globalization.

The results of the research - proposals for optimal mechanisms in the system of regulating international economic relations of countries have been specified and scientifically substantiated.

The originality and scientific novelty of the research is the determination of the mechanism of comparative evaluation of the regulation of the international economy and the analysis of directions for the improvement of the regulation.

Keywords: regulation of the international economy, state economic policy, economic globalization, foreign economic policy, tariff regulation, non-tariff regulation.

*Асланов Габил Гусейн оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса
E-mail: dosent1966@mail.ru
© Асланов Г.Г., 2024*

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА РЕГУЛИРОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЭКОНОМИКИ

РЕЗЮМЕ

Цель исследования - подготовить рекомендации по сравнительной оценке регулирования международной экономики в условиях расширения межгосударственных экономических связей.

Методология исследования - в исследовании использованы методы сравнительного и систематического анализа, анализа и синтеза, а также логического обобщения.

Практическая значимость исследования – состоит в выявлении и использовании оптимального варианта сравнительной оценки системы регулирования международной экономики в условиях глобализации.

Результаты исследования - уточнены и научно обоснованы предложения по оптимальным механизмам в системе регулирования международных экономических отношений стран.

Оригинальность и научная новизна исследования - определение механизма сравнительной оценки регулирования международной экономики и анализ направлений совершенствования регулирования.

Ключевые слова: регулирование международной экономики, государственная экономическая политика, экономическая глобализация, внешнеэкономическая политика, тарифное регулирование, нетарифное регулирование.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
15.01.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
14.02.2024
Sərə qəbul olunmuşdur: 29.02.2024*

*Дата поступления статьи в
редакцию: 15.01.2024
Отправлено на повторную
обработку: 14.02.2024
Принято к печати: 29.02.2024*

*The date of the admission of the article to
the editorial office: 15.01.2024
Send for reprocessing: 14.02.2024
Accepted for publication: 29.02.2024*